

O'ZBEK VA INGLIZ XALQ ERTAKLARINING SYUJET-MOTIV TIZIMI: QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLIL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22856570>

Nishanova Visola

University of Business and Science

2-kurs Magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz xalq ertaklarining syujet-kompozitsion qurilishi, motivlar tizimi hamda tipologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki xalq ertakchilik an'anasida uchraydigan universal syujet modellarini aniqlash va ularning milliy-madaniy transformatsiyasini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, strukturaviy-semiotik va motiv tahlili metodlaridan foydalanildi. Tahlil uchun o'zbek xalq ertaklaridan "Zumrad va Qimmat", "Ur to'qmoq", "Susambil", shuningdek, ingliz folkloridan "Cinderella", "Jack and the Beanstalk", "Jack and His Golden Snuff-Box" kabi syujetlar tanlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki an'anada qahramonning sinovdan o'tishi, taqiqning buzilishi, yordamchi kuchning paydo bo'lishi, sehrli vosita, yovuzlik bilan kurash va yakuniy mukofot kabi funksional birliklar mavjud. Biroq ushbu universal modellar turli madaniy muhitda turlicha mazmun kasb etadi. O'zbek ertaklarida jamoaviy manfaat, oila, adolat va ezgulikning ijtimoiy tasdig'i kuchli bo'lsa, ingliz ertaklarida shaxsiy tashabbus, topqirlik, mustaqillik va individual muvaffaqiyat ko'proq namoyon bo'ladi. Tadqiqot folklor syujetlarining bir vaqtning o'zida ham universal, ham milliy xususiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

kalit so'zlar

xalq ertagi, o'zbek folklori, ingliz folklori, qiyosiy tahlil, tipologiya, syujet, motiv, Propp, Thompson, ATU.

Abstract

This article presents a comparative-typological analysis of the plot structure, motifs, and narrative patterns of Uzbek and English folktales. The main objective is to identify universal narrative models shared by the two traditions and to examine their transformation within specific cultural contexts. Comparative-typological, structural-semiotic, and motif-based methods were applied. Selected Uzbek tales, including "Zumrad va Qimmat," "Ur To'qmoq," and "Susambil," and English tales such as "Cinderella," "Jack and the Beanstalk," and "Jack and His Golden Snuff-

Box” were analyzed. The findings demonstrate that both traditions contain recurrent structural elements such as trials, interdictions, violations, supernatural assistance, magical objects, confrontation with evil, and final reward. However, these universal structures acquire different cultural meanings. Uzbek tales tend to emphasize family, collective justice, social harmony, and moral virtue, whereas English tales more frequently foreground individual initiative, cleverness, independence, and personal achievement. The study confirms that folktale structures can be simultaneously universal in their narrative organization and culturally specific in their semantic realization.

keywords

folktale, Uzbek folklore, English folklore, comparative analysis, typology, plot, motif, Propp, Thompson, ATU.

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ сюжетно-композиционной структуры, системы мотивов и типологических особенностей узбекских и английских народных сказок. Основная цель исследования заключается в выявлении универсальных сюжетных моделей, встречающихся в традициях сказочного повествования двух народов, а также в определении их национально-культурной трансформации. В исследовании использованы сравнительно-типологический, структурно-семиотический и мотивный методы анализа. Для анализа были отобраны узбекские народные сказки «Зумрад и Киммат», «Волшебная дубинка» и «Сусамбиль», а также английские фольклорные сюжеты «Золушка», «Джек и бобовый стебель» и «Джек и его золотая табакерка». Результаты исследования показывают, что в обеих традициях присутствуют такие функциональные элементы, как прохождение героем испытаний, нарушение запрета, появление помощника, использование волшебного средства, борьба со злом и последующее вознаграждение героя. Однако данные универсальные модели приобретают различное содержание в разных культурных средах. В узбекских сказках более ярко выражены коллективные интересы, семейные ценности, справедливость и социальное утверждение добра, тогда как в английских сказках чаще проявляются личная инициатива, находчивость, независимость и индивидуальный успех. Исследование показывает, что фольклорные сюжеты одновременно обладают как универсальными, так и национально-специфическими характеристиками.

ключевые слова

народная сказка, узбекский фольклор, английский фольклор, сравнительный анализ, типология, сюжет, мотив, Пропп, Томпсон, АТУ.

Kirish

Xalq ertaklari har bir millatning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari va estetik qarashlarini o'zida mujassamlashtirgan og'zaki ijod namunalaridan biridir. Ertaklarning xalq og'zaki ijodidagi o'rni faqat ko'ngilochar vazifa bilan chegaralanmaydi. Ular avloddan avlodga ijtimoiy tajriba, axloqiy qadriyatlar va madaniy tasavvurlarni yetkazish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Shu sababli turli xalqlarning ertaklarini qiyosiy o'rganish insoniyat folkloridagi umumiy qonuniyatlar bilan bir qatorda har bir xalqning o'ziga xosligini aniqlash imkonini beradi.

O'zbek va ingliz xalq ertaklari kelib chiqish muhiti, tarixiy taraqqiyoti va madaniy asoslari jihatidan bir-biridan farq qiladi. Shunga qaramay, ularning syujet tizimida bir qator umumiy modellarni ko'rish mumkin. Masalan, oddiy yoki nochor qahramonning sinovlarga duch kelishi, uning safarga chiqishi, yordamchi kuchga ega bo'lishi va oxir-oqibat mukofotlanishi ikki an'anada ham keng uchraydi. Bunday o'xshashliklar folklor syujetlarining tipologik yaqinligini ko'rsatadi.

Xalq ertaklarining strukturaviy xususiyatlarini o'rganishda Vladimir Proppning nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Propp (1968) rus sehrli ertaklarini tahlil qilib, syujetning rivojlanishida takrorlanuvchi funksiyalar mavjudligini ko'rsatgan. Uning yondashuvi qahramonlarning shaxsiy xususiyatlaridan ko'ra, ularning syujetdagi funksiyalariga e'tibor qaratishi bilan muhimdir. Keyinchalik Stith Thompson (1955–1958) folklor motivlarini tizimlashtirib, turli xalqlar ertaklaridagi takrorlanuvchi syujet elementlarini qiyoslash uchun keng imkoniyat yaratdi. Aarne-Thompson-Uther tasnifi esa xalq ertaklarining xalqaro syujet turlarini aniqlashda muhim ilmiy vositaga aylandi (Uther, 2004).

So'nggi tadqiqotlarda ham o'zbek va ingliz folklorining qiyosiy-tipologik xususiyatlariga e'tibor kuchaygan. Xususan, tadqiqotchilar ikki an'adagi syujet, obraz va motivlarning umumiy hamda milliy xususiyatlarini aniqlashga harakat qilmoqdalar.

Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek va ingliz xalq ertaklarining syujet-motiv tizimini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilish, universal strukturaviy modellar va milliy o'ziga xosliklar o'rtasidagi munosabatni aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, strukturaviy va motivologik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek va ingliz xalq ertaklarining ommalashgan namunalaridan foydalanildi.

Tahlil uch asosiy bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda ertaklarning umumiy syujet modeli aniqlandi. Bunda voqealarning boshlanishi, konfliktning yuzaga kelishi, qahramonning sinovi, yordamchi kuchning paydo bo'lishi, yechim va mukofot kabi komponentlar o'rganildi.

Ikkinchi bosqichda takrorlanuvchi motivlar tahlil qilindi. Thompsonning motivologik yondashuvi asosida sehrli vosita, taqiq, sinov, mukofot, yovuz kuch, safar, nochor qahramonning g'alabasi kabi motivlar qiyoslandi.

Uchinchi bosqichda universal syujet elementlarining milliy-madaniy mazmuni o'rganildi. Bunda ertaklarda oila, jamoa, mehnat, boylik, adolat, topqirlik va shaxsiy tashabbus kabi qadriyatlarning qanday ifodalangani tahlil qilindi.

Proppning funksional yondashuvi asosiy metodologik tayanchlardan biri sifatida olindi. Uning nazariyasida qahramonlarning syujetdagi funksiyasi muhim o'rin tutadi (Propp, 1968). Shu bilan birga, barcha ertaklarni Propp modeliga mexanik ravishda moslashtirishdan qochilib, madaniy kontekst ham hisobga olindi.

Syujet strukturasi

Tahlil natijasida o'zbek va ingliz ertaklarida bir necha umumiy strukturaviy birliklar mavjudligi aniqlandi. Ularning eng muhimlari quyidagilardan iborat:

Strukturaviy komponent	O'zbek ertaklari	Ingliz ertaklari
Dastlabki muammo	Oila, yetishmovchilik, adolatsizlik	Kambag'allik, taqiq, xavf, yetishmovchilik
Qahramonning sinovi	Mehnat, sabr, sadoqat	Jasorat, topqirlik, mustaqil qaror
Yordamchi kuch	Sehrli buyum, hayvon, keksa yoki g'ayritabiiy obraz	Sehrli mavjudot, buyum yoki tasodifiy yordam
Qarama-qarshi kuch	O'gay ona, dev, zolim yoki ochko'z shaxs	Giant, yovuz qarindosh, sehrgar yoki xavf
G'alaba vositasi	Sabr, halollik, mehnat, yordam	Aql, jasorat, chaqqonlik, individual tashabbus
Yakun	Adolat qaror topadi, qahramon mukofotlanadi	Qahramon muvaffaqiyatga erishadi, boylik yoki maqomga ega bo'ladi

Jadvaldan ko'rinadiki, ertaklarning umumiy strukturasi o'xshash bo'lsa-da, uning mazmunini to'ldirilishi turlicha.

Masalan, "Zumrad va Qimmat" hamda "Cinderella" syujetlarida ijtimoiy jihatdan nochor va adolatsizlikka duchor bo'lgan qiz obrazi markazga qo'yiladi. Har ikki qahramon ham mehnat va sabr orqali sinovlardan o'tadi va yakunda mukofotga erishadi. Biroq "Zumrad va Qimmat"da oilaviy munosabatlar va

axloqiy xulq masalasi kuchliroq bo'lsa, "Cinderella" syujetida ijtimoiy mavqe va shaxsiy taqdirning o'zgarishi muhimroq semantik yuklama kasb etadi.

Sehrli motiv ikki an'anada ham ertakning muhim strukturaviy elementi hisoblanadi. O'zbek ertaklarida sehrli tayoq, uzuk, sandiq, daraxt, hayvon yoki boshqa g'ayritabiiy vositalar qahramonga yordam berishi mumkin. Ingliz ertaklarida esa sehrli loviya, sehrli buyumlar, peri, sehrgar yoki g'ayritabiiy mavjudotlar shu funksiyani bajaradi.

Thompsonning motivologik yondashuvi nuqtayi nazaridan bunday elementlarni turli milliy ertaklarda uchraydigan umumiy motivlar sifatida ko'rish mumkin. Thompsonning Motif-Index of Folk-Literature asari xalq og'zaki nasridagi motivlarni tizimlashtirish uchun yaratilgan keng qamrovli tasnifdir.

"Ur to'qmoq" ertagidagi sehrli buyum qahramonning adolatni tiklashiga xizmat qiladi. "Jack and the Beanstalk" da esa sehrli loviya qahramonni oddiy hayotdan g'ayrioddiy makonga olib o'tuvchi vosita sifatida ishlaydi. Demak, predmetlarning o'zi turlicha bo'lsa-da, ularning narrativ funksiyasi – qahramon hayotida buriilish yasash – o'xshashdir.

Har ikki folklor an'anasida qahramonning g'alabasi to'satdan yuz bermaydi. Qahramon ma'lum sinovlardan o'tishi kerak. Bu jihat Proppning funksional nazariyasi bilan bog'liq. Propp ertak syujetida muayyan funksiyalarning ketma-ketligi qahramonning harakatini tashkil etishini ko'rsatgan (Propp, 1968). University of Texas Press

O'zbek ertaklarida sinov ko'pincha sabr, mehnat, kattalarga hurmat va axloqiy poklik bilan bog'lanadi. Ingliz ertaklarida esa sinov ko'proq tavakkal, jasorat, mustaqil qaror va topqirlik bilan bog'lanadi.

Biroq bu farqni mutlaq qarama-qarshilik sifatida qabul qilish to'g'ri emas. Ingliz ertaklarida ham mehribonlik va saxovat, o'zbek ertaklarida esa jasorat va topqirlik muhim qadriyat hisoblanadi. Farq, avvalo, qaysi qadriyat syujetning markaziy harakatlantiruvchi kuchiga aylanishidadir.

Olingan natijalar xalq ertaklarining tipologik o'xshashligi madaniyatlar o'rtasidagi bevosita aloqaning majburiy natijasi emasligini ko'rsatadi. Bir xil yoki yaqin syujet modellarining turli xalqlarda mustaqil ravishda yuzaga kelishi insoniyat tajribasidagi umumiy muammolar bilan izohlanishi mumkin.

Masalan, kambag'allikdan boylikka erishish, adolatsizlikning jazolanishi, kichikning kattani yoki kuchsizning kuchlini yengishi kabi motivlar turli xalqlar folklorida uchraydi. Uther (2004) xalqaro ertak turlarini tasniflashda syujetlarning keng geografik tarqalishini ko'rsatadi. Bu esa ertaklarning xalqaro tipologiyasini o'rganishda syujet va motivlarning muhimligini tasdiqlaydi.

O'zbek va ingliz ertaklarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, universal strukturaviy model milliy mazmun bilan to'ldiriladi. Bir xil "sinov-yordam-g'alaba-mukofot" modeli turli madaniyatlarda turli axloqiy ma'nolarni ifodalashi mumkin.

O'zbek ertaklarida qahramonning muvaffaqiyati ko'pincha uning yaxshi inson bo'lishi, mehnatsevarligi, sabri va boshqalarga munosabati bilan asoslanadi. Ingliz ertaklarida esa qahramonning faol tashabbusi va muammoni o'zi hal qilish qobiliyati ko'proq ta'kidlanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy qiyosiy folklorshunoslikda "bir xalq — bir qadriyat" kabi soddalashtirilgan xulosalardan qochish zarur. Har ikkala folklor tizimi ham ichki jihatdan rang-barang bo'lib, ularda turli davrlar, ijtimoiy qatlamlar va janrlarning ta'siri mavjud.

Xulosa

Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz xalq ertaklari o'rtasida sezilarli tipologik yaqinlik mavjudligini ko'rsatdi. Har ikki an'anada qahramonning sinovdan o'tishi, yovuzlikka qarshi kurash, sehrli yordam, mukofot va adolatning qaror topishi kabi universal syujet birliklari mavjud.

Biroq universal modelning milliy mazmuni turlicha. O'zbek ertaklarida oila, jamoa, mehnat, sabr, halollik va ijtimoiy adolat ko'proq markaziy o'rin egallaydi. Ingliz ertaklarida esa shaxsiy tashabbus, jasorat, topqirlik, mustaqillik va ijtimoiy mavqening o'zgarishi nisbatan faolroq namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, o'zbek va ingliz xalq ertaklarini qiyosiy-tipologik o'rganish "umumiylik va o'ziga xoslik" dialektikasini ko'rsatadi. Ertaklarning syujet skeleti umumiy insoniy tajribaga tayanishi mumkin, biroq ushbu skeletning badiiy va semantik to'ldirilishi milliy madaniyat tomonidan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Abdurashidova, K. (2025). Comparative analysis of traditional motifs in Uzbek and English folk legends. *Innovative Research in the Modern World: Theory and Practice*, 4(29), 147–151. Innovative Academy

Adullayeva, K. N. (2022). Comparative typological analysis of poetics of Uzbek and English fairy tales. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 11, 23–24. Zien Journals

Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale* (L. Scott, Trans.; L. A. Wagner, Ed., 2nd ed.). University of Texas Press. University of Texas Press

Thompson, S. (1955–1958). *Motif-index of folk-literature: A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla,*

fabliaux, jest-books, and local legends (Rev. & enl. ed., Vols. 1–6). Indiana University Press.

Uther, H.-J. (2004). *The types of international folktales: A classification and bibliography based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson* (Vols. 1–3). Suomalainen Tiedeakatemia.